

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14251676>

BADIIY ADABIYOTLARDA SINONIM SO‘ZLARNING O‘ZIGA XOS O‘RNI

Amirova Oynisa

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

M.A.Hamrayev

Ilmiy rahbar: Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti
Boshlang‘ich fakulteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

E-mail: m.a.hamrayev@gmail.com

Annotatsiya. Lug‘at tarkibini o‘rganuvchi bo‘lim. Leksemalarning shakl va ma‘no munosabatiga ko‘ra turlari. Sinonim so‘zlar tushunchasi va ularning turlari. Badiiy adabiyotlarda sinonim so‘zlarning qo‘llanishi va yozuvchilarimizning mahorati.

Kalit so‘zlar. Leksikologiya, sinonim so‘zlar, salbiy va ijobiy bo‘yoqdorlik, leksik-frazeologik, kontekst, ekspressivlik.

Абстрактный. Раздел изучения лексики. Виды лексем по отношению формы и значения. Понятие о синонимах и их видах. Использование синонимов в художественной литературе и мастерство наших писателей.

Ключевые слова. Лексикология, синонимы, негативная и позитивная окраска, лексикофразеологическая, контекст, экспрессивность.

Abstract. Section studying vocabulary. Types of lexemes according to the relation of form and meaning. The concept of synonyms and their types. The use of synonyms in fiction and the skill of our writers.

Keywords. Lexicology, synonyms, negative and positive coloring, lexical-phraseological, context, expressiveness.

Tilda mavjud bo'lgan so'zlar yig'indisi lug'at tarkibi yoki leksika deb yuritiladi. Lug'at tarkibini o'rganadigan bo'lim esa leksikologiya (yun. lexikos-lug'atga oid, logos-ta'limot) deb ataladi. Leksikologiya bo'limida so'zning ifodalagan ma'nosi, lug'at tizimida tutgan o'rni, kelib chiqishi, qo'llanish darajasi o'rganiladi. Leksikologiya fani so'z ma'nosining o'zgarishi, ya'ni so'z ma'nosining kengayishi va torayishi, so'zlarning shakli va so'zlarning ma'no munosabatiga ko'ra turlari, ularning hududiy va ijtimoiy qatlamlari, yangi so'zlarning paydo bo'lishi kabi qator masalalarni o'rganadi.

Bu bo'lim o'rganadigan asosiy tushunchalardan biri leksemalarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari. Bu guruh bevosita omonimlar, sinonimlar, antonimlar, paronimlar va uyadosh so'zlarni o'z ichiga oladi.

Nutqimizda ikki va undan ortiq shaklga ega, ammo ma'nolari bir-biriga juda yaqin bo'lgan birliklar mavjud. Bu birliklar tilshunoslikda sinonimlar, ya'ni ma'nodosh so'zlar deb ataladi. Sinonimgrekcha synonymos yoki synonymon- "bir nomli" degan ma'noni bildiradi. Sinonim so'zlar bir xil predmetlarni(ovqat, osh, taom), predmetning bir xil belgisini(ishchan, harakatchan, tirishqoq), bir xildagi harakatni(asramoq, saqlamoq) bildiradi.

Sinonimlar qatoridagi ma'nosi betaraf bo'lgan, ko'p qo'llanadigan so'z bosh so'z(dominanta, asosiy so'z) deb ataladi. Nur, shu'la, yog'du, ziyo so'zlarida nur so'zi bosh so'zdir. Sinonim so'zlar qatori bir xil so'z turkumiga oid bo'ladi: hayoli, andishali, oriyatli, iboli (sifat).

Tildagi o'zlashma (boshqa tildan kirgan) so'zlar o'zbekcha so'zlar bilangina emas, balki o'zaro ham sinonim bo'lishi mumkin: respublika(lot.)-jumhuriyat(arab). Tub so'zlar yasama so'zlar bilan sinonim bo'lishi mumkin: his(tub)-sezgi(yasama). Sinonim so'zlar salbiy va ijobiy bo'yoqqa ega. Masalan, yuz, aft, bashara, turq, chehra, oraz, jamol so'zlari orasida aft, bashara, turq kabilarida salbiy bo'yoqdorlik yuqori bo'lsa, chehra, oraz, jamol kabi so'zlar ijobiy xarakterga ega. Yuz so'zi esa bular ichida neytrar hisoblanadi. Uni ikki xil holatda ham qo'llashimiz mumkin. Sinonimlarning quyidagi turlari mavjud:

1) leksik(lug‘aviy) sinonimlar. Bular ham ikki xil bo‘ladi: a) to‘liq sinonimlar-har jihatdan teng keladigan, o‘zaro farq qilmaydigan, birining o‘rnida ikkinchisini bimalol qo‘llash mumkin bo‘lgan sinonimlar(bular yana leksek dubletlar deb ham yuritiladi) kosmos-fazo, savol-so‘roq; b) ma‘naviy sinonimlar- ayrim ma‘no nozikliklari bilan farq qiladigan, birining o‘rnida ikkinchisini har doim ham qo‘llab bo‘lmaydigan sinonimlardir: ovqat, taom, yemish, xo‘rak; kuldi, jilmaydi,tirjaydi, irjaydi, ishshaydi, irshaydi, xoxoladi;

2) frazeologik sinonimlar: boshi osmonda-og‘zi qulog‘ida-do‘ppisini osmonga otmoq(o‘ta xursand);

3) leksik-frazeologik sinonimlar- so‘z va ibora o‘rtasidagi ma‘nodoshlikdir: yuvosh-qo‘y og‘zidan cho‘p olmagan;

4) grammatik sinonimlar ikki xil bo‘ladi: a) morfologik sinonimlar: adabiyotchi-adabiyotshunos, keldilar-kelishdi. Qo‘shimcha va ko‘makchilarning o‘zaro sinonimligi ham morfologik, ya‘ni grammatik sinonimlar jumlasiga kiradi: maktabga ketdi-maktab tomon ketdi. b) sintaktik sinonimlar erkin so‘z birikmalari yoki gaplar o‘rtasidagi sinonimlikdir: dala ishlari-daladagi ishlar; kitobni o‘qidi-kitob o‘qildi.

Badiiy asarlarda sinonimlarni qo‘llash nutqning jozibadorligini oshiradi. O‘zbek yozuvchilarimiz ham o‘z asarlarida sinonim so‘zlardan mohirona foydalangan. Bu esa yozuvchining mahoratini yanada oshirishga xizmat qiladi. Bunga misol sifatida bir qancha yozuvchining asarlarida qo‘llangan sinonimlarni tahlil qilamiz. "Chuqur ariqdan sug‘orib chiqayotganimda bir to‘da uloqchi chavandozlar uchrab qoldilar".(A.Qodiriy "Uloqda") Keltirilgan gapda ikki so‘zni ko‘rsak, matn ichida sinonim, lekin bular o‘rtasida farq ham mavjud. Uloqchi uloqdagina ot choptirib qatnashadigan shaxs sifatida aniq, tor ma‘noga ega bo‘lsa, chavandoz so‘zi keng ma‘nodadir. Uloqchi- chavandoz izohlovchiizohlanmish munosabatining ifodalanishi ma‘noni konkretlashtiryapti.

"Tog‘amga yalinib-yolpog‘lanib oldirgan o‘ris yuganni artib-surtib soldim-da, egarni yaxshilab tozalab, yog‘ tushsa yalagudek qilib, yarqiratib qo‘ydim-da, o‘zim

chetroqdan turib kam-ko'stini kuzatdim". (A.Qodiriy "Uloqda"). Ushbu gapdagi "artib-surtib tozalab, yog' tushsa yalagudek qilib, yarqiratib" so'zlari sinonimdir. Ushbu sinonimlarga e'tibor berilganda ham uslubiy bo'yoqning mavjudligiga guvoh bo'lamiz.

"Shunda, bobomiz ketmonni yer botiradi. Engashmish ko'yi tizzalariga kaft tiraydi. Yer ostidan yo'lga ko'z tashlaydi".(Tog'ay Murod "Otamdan qolgan dalalar"). Bu gapda frazeologik sinonimlardan samarali foydalangan. Yo'lga ko'z tashlaydi- qaraydi ma'nosida qo'llanilgan. Bunday frazeologik sinonimlarni asarda ko'plab uchratishimiz mumkin. Aynan shu hol yozuvchining so'zga naqadar usta va chechan ekanligidan dalolat beradi. "Kechqurun qulog'imni ding qilib turgan edim, ko'chada qo'shni bolalar chaqirib qolishdi".(O'.Hoshimov "Dunyoning ishlari"). Qulog'ini ding qilmoq-so'z birikmasiga teng keladigan fraza. Ma'nosi: diqqat bilan tinglashga tayyor bo'lmoq. "-Voy-bo', jahlingiz burningizning uchida turadi-ya!". (O'. Hoshimov "Ikki eshik orasi"). Jahli burnining uchida- so'z birikmasiga teng keladigan fraza. Ma'nosi: jahli tez.

"Qurbonoy xolaning ko'ngliga mubham xavotir tushdi".(O'. Hoshimov "Tushda kechgan umrlar"). "Mubham" so'zining sinonimlari-muhmal, noaniq, chigal.

O'tkir Hoshimov o'z asarlarida frazeologizmlardan mohirlik bilan foydalangan. Bu kabi iboralar sinonimik qatoming so'zlashuv uslubiga xos, xalq tilidagi iboralar tanlab olingandek go'yo. Bu esa insonlarning ruhiy holatlari, ya'ni nutqning ekspressivligini ifodalash uchun xizmat qiladi. Sinonimlar orasida farqlar qancha oz bo'lsa, ularni nutqda bir-birining o'mida ishlatishga imkoniyat ortadi va aksincha bõlsa, bunday imkoniyat ozayadi. Qay darajada bo'lmasin, sinonimlarni o'zaro almashtirishga yo'l qo'yuvchi kontekst mavjud bo'ladi.

Sinonim so'zlar nafaqat badiiy adabiyotda, balki ilmiy asarlar, maqolalar hamda so'zlashuv uslubida ham alohida o'ringa ega. Yozuvchi, ijodkor tomonidan sinonimlardan foydalanish ijodkorning mahoratiga bog'liq. Sinonimlarni puxtalik bilan qo'llash orqali asardagi so'z takrori kabi uslubiy g'alizlikning oldini olishimiz aniq. Va bu orqali yozuvchi yoki so'zlovchining so'z boyligi darajasini ham bilib olishimiz mumkin. So'zlashuv uslubida ham sinonim so'zlar, sinonim iboralarni qo'llashimiz orqali nutqimizning aniq va ravshan, ta'sirli va jozibadorligini kuchaytirgan bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. M.Hamrayev va boshqalar. Ona tili va bolalar adabiyoti(1-qism: Ona tili). Toshkent2023.(64-66-bet)
2. N.Rasulov Yengil ona tili saboqlari Ilm-Ziyo-Zakovat-Toshkent 2021.(25-bet)
3. A.Qodiriy Kichik asarlar-Toshkent, G‘afur G‘ulom 1969.(212-bet)
4. T.Murod Otamdan qolgan dalalar. Sharq nashri Toshkent 1994. (2-bet)
5. O‘.Hoshimov Dunyoning ishlari. Toshkent (26-bet)
6. O‘.Hoshimov Ikki eshik orasi. Meriyus-Toshkent 2017.(216-bet)
7. O‘.Hoshimov Tushda kechgan umrlar. Nurli dunyo-Toshkent 2022.(13-bet)
8. Internet tarmog‘i: arxiv.uz